

MANİHAİST TÖVBE DUASI “HUASTUANİFT”İN ESKİ
UYGURCA VE SOĞDCA NÜSHALARINDAKİ ANLATICI
BAKİŞİ İLE DOĞU MANİHAİZMİNDEKİ İBADET
USULLERİ*

Betül ÖZBAY**

ÖZET

Manihaizm’de tövbe etme ve günah çıkarma son derece önemlidir. Eski Uygurca Manihaist metinler arasında, en bütünlüklü ve fazla nüshası olan eserin Huastuanift adındaki bir tövbe duası olması da bu durumun dikkat çekici emarelerinden biridir. Yaklaşık otuz farklı nüshası olan Huastuanift kendi içinde on beş bölüme ayrılır. Her bölüm başında, ilgili bölüm numarası açıkça söylendiği için eserin çok küçük bir fragmanı dahi bulunsa bu numerik değerler sayesinde parçanın yeri tespit edilebilir. Bununla birlikte, yazma üzerine yapılmış ilk yayımlardan itibaren, araştırmacılar, her bir bölümü de kendi içinde A-B-C şeklinde alt kısımlara ayırmaktadır. Ancak alt bölümler metinde ayrıca belirtilmediği için henüz bu konu üzerinde bir görüş birliğine varılamamıştır. Eserin her bir bölümünde öncelikle işlenmesi mümkün günahlar sıralanır; ardından, bu potansiyel günahlardan tövbe edilir. Dua genel olarak henüz işlenmemiş günahları sıraladığı için Eski Uygurca metinler arasında en çok şart cümlesi örneğinin bulunduğu eser olma özelliğini de taşır. Bunların dışında, eserde anlatıcının 1. çoğul kişi olması sebebiyle, Manihaist Eski Uygurların tövbe duasını büyük olasılıkla topluca icra ettikleri çıkarımını yapmak mümkündür. Diğer yandan, duanın Soğdca nüshalarında anlatıcı bakışı 1. tekil veya 1. çoğul kişi olarak değişebilmektedir. Biçim bakımından daha eski dönemlerde yazıldığını düşündüğümüz kodeks formatındaki Soğdca nüshalarda tövbe genellikle bireye özel bir ibadet iken sonraki dönemlerde kaleme alındığı öngörülen kitap tomari içindeki dualarda toplu olarak tövbe edildiği görülmektedir. Bu da muhtemelen bölgedeki Manihaist topluluğun zaman içerisinde ibadetleri birlikte yapmayı tercih ettiklerine işaret etmektedir.

Bu çalışmada ise tövbe duasının Soğdca ve Eski Uygurca nüshaları arasındaki anlatıcı farklılıkları üzerinde durularak Turfan Manihaistlerinin ibadet usulleri Eski Uygurca ve Soğdca metinler üzerinden karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Eski Uygurca, Soğdca, Manihaizm, Huastuanift, Tövbe duası, Turfan Yazmaları.

* Makalenin geliş tarihi: 11.10.2021 / Kabul tarihi: 10.11.2021

** Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, betul.ozbay@medeniyet.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1513-0994>).

Giriş

MS 3. yüzyılda ortaya çıkan ve İrani halklar aracılığıyla Orta Asya ve Türkistan'ın doğusuna, oradan da Çin'e kadar uzanan Manihaizm esas olarak Babil kökenlidir. Bu nedenle, bölgedeki Hristiyanlık, Yahudilik gibi İbrahimi dinlerle ve kadim İran dini Zerdüştlükle oldukça kuvvetli bağları bulunur. Özellikle, başlangıçta Hristiyanlıkla pek çok ortak ritüel ve inanç sahip olduğu söylenebilir. Manihaizm ile ilgili bugüne ulaşabilen kayıtlar temel alınarak inanç sisteminin ana kaynakları üç grupta değerlendirilebilir: merkezde Süryani ve Arapça kayıtlar; Batı'da Kiptice, Yunanca ve Latince yazılmış kayıtlar; Doğu'da ise Partça, Orta Farsça, Soğdca, Eski Uygurca ve Çince yazılmış kayıtlar. Bunlardan merkez ve Batı grubunda yer alan kayıtlar içerik olarak birbiriyle örtüştüğü için Batı Manihaizmi'nin ana kaynakları olarak görülürken Doğu Manihaizmi için esas kaynaklar yukarıda sözünü ettiğimiz dillerde tutulmuş olan kayıtlardır.¹ Bunların yanında, Doğu Manihaizmi'nin de kendi için de dönemlere ayrılması gerekliliği ortadadır; ancak bu konudaki çalışmalar henüz olgunlaşma aşamasındadır. Genel olarak, Doğu kaynakları, Manihaist cemaatin yapısı, günlük yaşam, ayinlerin ifa edilişi gibi konularda Batı kaynaklarında bulamadığımız pek çok bilgiyi içermesi bakımından son derece önemlidir. Batı kaynakları ise daha ziyade inanç sistemini bütünlüklü olarak anlayabilmemize imkân tanıyan teorik bilgiye sahiptir.

Dinin kurucusu ve elçisi Mani, yirmili yaşlarına kadar babasının da intisap ettiği Yahudi-Hristiyan inanışlarına bağlı Elkazai² cemaatinde büyümüştür. Yirmi iki yaşına bastığında ise cemaatten ayrılıp ilk misyoner seyahati için doğuya, Hindistan'a doğru gitmiştir. Babil topraklarına geri dönüşünün ardından, daha büyük bir cemaat kurarak gittikçe gelişen bir dinî topluluk

¹ J. D. BeDuhn, *The Manichaean Body in Discipline and Ritual*, 2000, XIII.

² Elkazai, Alchasai, Hristiyanlığın erken dönemlerinde kendi ismiyle anılan mezhebin kurucusudur (MS 1-2. yüzyıllar). Elkazai, Arsak imparatorluğunun bir parçası olan Mezopotamya'da (Babil) bir Yahudi-Hristiyan baptist (vaftizciler) topluluğu olarak Ebionit (/Ebiyonit) hareketinde bir hizip kurmuştur. Ayrıca, İznik Konsili kararlarında "heretik, sapkınlık" olarak kabul edilen mezheplerden biridir. Bk. J. P. Asmusen, "Alchasai," *Encyclopædia Iranica*, I/8, 1985, 824-825.

oluşturmuştur. Ancak Sasani Krallığının saray rahibi Zerdüşt Kardir'in ve Sasani Kralı Bahram'ın katı tutumları nedeniyle önce sürgüne gönderildiği, ardından da çarmıha gerilerek idam edildiği kaynaklarda aktarılmaktadır.³

Mani'nin infazından sonra, İran'dan sürülen Manihaizm'in takipçileri İspanya'dan Çin'e uzanan oldukça geniş bir bölgede inançlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Batı'da henüz Pagan kültürü ile mücadele eden Roma imparatorları tarafından Manihaizm, Hristiyan birliğine karşı kuvvetli bir tehdit olarak görüldüğü için Manihaistlere en ufak bir müsamaha gösterilmemiş, bu dine inanan kişiler ölüm cezasına çarptırılmıştır.⁴ Doğu'daysa önceleri Çin'de iyi karşılanan Manihaizm, daha sonra Çin İmparatoru Xuanzong 玄宗 tarafından MS 732 tarihli bir fermanla yozlaşmış bir inanç olduğu gerekçesiyle yasaklanarak yalnızca *Batılı Barbarların* (büyük bir ihtimalle Soğdlar) bu dine inanmalarına izin verilmiştir.⁵

Diğer yandan, Eski Uygurların altın çağını yaşadıkları Böğü Kağan zamanında kayıtlara göre bizzat Kağan'ın kendisi de 8. yüzyılın ortalarında bu dine iman ederek tüm tebaasını Manihaizm'e inanması için teşvik etmiştir. Böylelikle, önemli Manihaist eserler hızlıca Türkçeye çevrilmiş ve dinin Uygurlar arasında yaygınlaşması amaçlanmıştır. Turfan arkeolojik kazı alanında, onlarca farklı dilde üretilmiş eserlerin arasında Partça, Orta Farsça gibi bu yüzyıllarda artık konuşucusu olmayan çeşitli İran dillerinde yazılmış metinler de bulunmuştur. Bu diller muhtemelen Manihaist Kilise'nin kutsal dili olarak yazılı dilde, en azından 13. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

I. Manihaizm'de Tövbe Duaları

Turfan'da bulunan en ünlü tövbe duası *Huastuanift* olmasına karşın yazmalar arasında başka tövbe dualarına ait parçalar da tespit edilmiştir.⁶ Mani-

³ Ayrıca bk. M. Tardieu, *Manichaeism*, 2008.

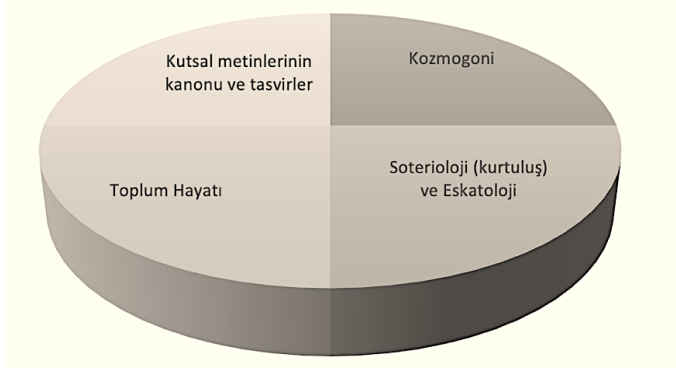
⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. S. N. C. Lieu, *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China: a Historical Survey*, 1985.

⁵ G. Kósa, "The Sea of Fire as a Chinese Manichaean Metaphor: Source Materials for Mapping an Unnoticed Image", *Asia Major*, 2011, 2-3.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. P. Zieme, *Manichäisch-türkische Texte: Texte, Übersetzung, Anmerkungen*, 1975; J. Wilkens *Alt türkische Handschriften, Teil 8: Manichäisch-türkische*

haistlerin düzenli olarak günah çıkarma ve günahlardan tövbe etme geleneğine sahip oldukları aşikârdır. Tövbe etme ibadeti ile ilgili hemen tüm ayrıntılara Doğu Manihaizmi sayesinde ulaşılabilir. Turfan Bölgesi'nden çıkarılan, özellikle Eski Uygurlardan kalan tövbe dualarının içeriğine bakıldığında Yahudi-Hristiyan inançlarına benzer şekilde on emre karşı gelinmesiyle işlenmiş, on büyük günahın yanı sıra Manihaizm inancına ve Manihaizm'in kabul ettiği yüce varlıklara karşı işlenen günahlar da vardır. Manihaizm'de canlılara saygı, dürüstlük, fazilet sahibi olmak son derece önemlidir. Dedikodu, yalan, iftira, laf taşıma, canlılara her ne sebeple olursa olsun zarar verme gibi tutumlar ise günah kabul edilir.⁷

Eski Uygurlar Manihaizm dinini temel olarak, *üç üd* "üç zaman" ve *iki yıltız* "iki öz, esas" öğretisi şeklinde kabul ederler. Manihaizm'de *üç zaman*: geçmiş, şimdi ve gelecek zamanları ifade ederken *iki yıltız*: ışık ve karanlık olmak üzere birbirine karşıt iki özü/ilkeyi anlatır.⁸ Manihaizm inancının kavram dairesini ise genel olarak aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:⁹

Şekil 1: Manihaizm inancının temel esasları

Texte der Berliner Turfansammlung, 2000, 365-375; L. Clark, *Uygur Manichaean Texts: Texts. Translations. Commentary*. Vol. ii: *Liturgical Texts*, 2013, 5-135.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. B. Özbay, *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, 2019, 78-95.

⁸ Manihaizm'in inanç sisteminin genel ilkeleri ile ilgili ayrıca krş. M. Tardieu, *Manichaeism*, 2008, 75-90.

⁹ Burada kısaca değinilen Manihaizm'deki dinî esaslar ile ilgili daha fazla bilgi için bk. I. Colditz, "The Abstract of a Religion or: What is Manichaeism?", *Mani in Dublin*, 2015, 47-70.

1) Kozmogoni: dünyanın yaratılışı, karma durumu ve materyalden arınma, güneş ve ayın ışık gemileri aracılığıyla yukarı âlemlere giden ruhlar;

2) Soterioloji (kurtuluş) ve Eskatoloji: cennet ve cehennem, yaşam ve ölüm, hayırseverlik, sevap ve günah;

3) Toplum Hayatı: dinî hiyerarşi (elçi, seçilmişler (EUyg. *dendar/dindar*) ve dinleyiciler (EUyg. *nigoşak*), bu kişilerin (özellikle seçilmişlerin) çalışmaları ile ayinler, emirler ve kurallar (dinlenme, dua, oruç, sadaka, günahların itirafı, günah çıkarma ve tövbe);

4) Mani'nin kutsal metinlerinin kanonu ve Manihaist öğretilerin özü olarak tasvirler.

Yukarıda genel hatları ile sınırlandırmaya çalışılan temel kavram daire-sinden yola çıkılarak özellikle, cemaat içinde günahlardan tövbe etmenin düzenli bir ritüel olduğu anlaşılmaktadır. Tövbe duası *Huastuanift* toplamda on beş bölümden oluşur. Metni yayımlayan araştırmacıların büyük çoğunluğu bu ana bölümlerin alt kısımlara ayrıldığı noktasında hemfikir olsalar dahi alt bölümlendirmenin nasıl yapılması gerektiğine dair farklı yaklaşımlar vardır.¹⁰

Duanın Soğdca nüshalarındaki 13. bölümün başlangıcına denk gelen satırlarında tövbe etmenin muntazaman yapıldığı söylenir. Tevafuk eseri bu kısım, dört farklı Soğdca nüshada mevcuttur; ayrıca, hemen hemen aynı sözler Eski Uyгурca nüshada da bulunmaktadır. Aşağıda hem Soğdca satırlar¹¹ hem de bu satırlara karşılık gelen Eski Uyгурca kısım gösterilmektedir:

¹⁰ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bk. L. Clark, a.g.e., 2013, 7-11.

¹¹ Soğdca nüshaların künye bilgileri ile ilgili olarak krş. Ch. Reck, "Sogdian Manichaean Confessional Fragments in Sogdian Script in the Berlin Turfan Collection: The Fragments of the Xwāstwānift", *Mani in Dublin*, 2015, 317.

Tablo 1: Manihaistlerin ibadet günlerinin kaydedildiği Eski Uygurca ve Soğdca satırlar

		Türkiye Türkçesi
Soğdca 1. nüsha:	c/v2-4/ ӨӨ ӨӨ X[I]IImykw (pr) / wyspw m'x(j)-mncyk ¹² 'st'r / xyšt('n) [kr]mšwxn Ө	“On üçüncü olarak, her pazartesi, günahlardan arınma ve affedilme için dua etmemiz gerekir idi.”
Soğdca 2. nüsha:	d/4-5/ xiii-mykw p(r w)[yspw m'xj-mncyk 'st'r xyštn] / ZY (kr)[mšwxn	
Soğdca 3. nüsha:	f/4-5/ [XIIIImykw pr wy](s)pw m'xz-mcykw 'st'r xyš(t)[n] / [kr]mšwxn	
Soğdca 4. nüsha:	k/4-5/ [] / wyspw (m)['xz-mnw	
Eski Uygurca:	üç y(e)girmİNç ay t(ä)ñri künin sayu t(ä)ñrikä nomka arıg den- darlar, suyumuznu yazoku- muznu boşuyu kolmak k(ä)rgäk ärti ¹³	“On üçüncü olarak, her ay tanrı gününde (pa- zartesi günleri) tanrıya, öğ- retiye, temiz rahiplere [karşı işlediğimiz] günah- larımızdan affedilmeyi di- lemek gerekli idi.”

¹² m'x: Ay, ay. “Ayın on ikinci gününün adı; ayrıca, “yedi gezegen”in ikincisidir ve aynı zamanda “monday” pazartesi gününe ismini vermiştir” (DMSB, 110). Pazartesi anlamına gelen sözcüğün tamamı, **m'x + zmn + cyk** (st. yapma eki) şeklinde çözümlenebilir. Sözcüğün Eski Uygurca karşılığı ifadenin çevirisi olarak *ay t(ä)ñri küni* şeklinde yapılmıştır ve yine “pazartesi” anlamındadır. *Huastuanift*’in çeşitli nüshalarında da görüldüğü gibi “ay tanrının günü/zamanı” olarak adlandırılan pazartesi günleri, Manihaistler için toplu ibadetlerin yapıldığı, haftanın kutsal günüdür. Ayrıca, *ay t(ä)ñri* için krş. UW, 314-315.

¹³ B. Özbay, a.g.e., 2019, 88-89.

Yukarıdaki tabloda yer alan Soğdca ve Eski Uygurca satırlarda tövbe duasının Manihaistlerin kutsal günü olan pazartesi edilmesi gerektiği açıkça dile getirilir.

Huastuanift'in Eski Uygurca versiyonu neredeyse eksiksiz olmasına karşın, ne yazık ki bütünlüklü bir Soğdca nüsha günümüze ulaşamamıştır. Bunların yanında, eserin asıl nüshasının dilinin ne olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Metinde geçen Partça terimlerin fazla olması nedeniyle, duanın aslının Partça olma ihtimali oldukça yüksektir. Eldeki verilere dayanarak bu Eski Uygurca nüshanın Soğdcadan doğrudan çevrilmediği söylenebilir; ancak Eski Uygurca çevirinin Partça bir nüshadan mı yoksa başka bir Soğdca metinden mi yapıldığını bilmek şimdilik olası değildir. Eski Uygurca duanın bir çeviriden ziyade yeniden yazılmış olduğunu düşünmek, muhtemelen daha isabetli olacaktır.

II. Tö v b e D u a s ı *H u a s t u a n i f t*' e A i t S o ğ d c a Y a z m a l a r

Tövbe duasının en bütünlüklü versiyonu daha önce de belirttiğimiz gibi Eski Uygurcadır. Özellikle, Londra ve St. Petersburg koleksiyonlarında bulunan kitap tomarları, ilk bölümü hariç, hasarsız ve tamdır. Berlin'de bulunan Eski Uygurca iki fragman (U 8 ve U 10) ise duanın başlangıç bölümünün bir kısmını içermektedir. Yine de başlangıçta az da olsa eksik metin mevcuttur.¹⁴ Makalemizde bir yönüyle ele aldığımız Soğdca nüshalar ise daha önce söz ettiğimiz gibi oldukça parçalı hâldedir. *Huastuanift*'in Soğdca versiyonunun farklı fragmanlarına dayanılarak en azından on üç ayrı nüshası olduğu söylenebilir.¹⁵

Soğdca duaya ait ilk parçalar, W. B. Henning tarafından çeşitli yayımlarda işlenmiştir; özellikle *Sogdica* adlı eserde 1940 yılında en okunaklı fragmanlar yayımlanmıştır.¹⁶ Ardından, St. Petersburg'da bulunan nüshalar, N.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. B. Özbay, a.g.e., 2019.

¹⁵ Soğdca metnin nüsha farkları ile ayrıntılı bilgi için bk. Ch. Reck, "Sogdian Manichaean Confessional Fragments in Sogdian Script in the Berlin Turfan Collection: The Fragments of the Xwāstwānīft", *Mani in Dublin*, 2015.

¹⁶ W. B. Henning tövbe duasını, 1936, 1937, 1940 gibi çeşitli yıllarda ele almıştır. Özellikle 1940 yılındaki neşri Soğdca nüshanın en bütünlüklü fragmanlarından birini içerir: *Sogdica*, 1940.

Sims-Williams tarafından neşredilmiştir (1991).¹⁷ Daha sonra, Berlin'deki Mani yazılı Soğdca metinlerin kataloglama çalışmaları sırasında yeni bulunmuş bazı fragmanlar ise Ch. Reck tarafından çeşitli dönemlerde yayımlanmıştır.¹⁸ Yine Otani koleksiyonunda bulunmuş olan birkaç fragman daha mevcuttur. Genel olarak, Soğdca metne ait bugüne kadar bilinen fragmanların arşiv kayıt numaraları ise aşağıdaki gibidir:¹⁹

So 10900, So 10700b, So 10650(14)+ So 20191, So 10650(8)~So 10085+, So 13910+So 20186, So 13425(2)~So 13426(2), Ch/So 20146+Ch/U 7080, Ch/U 6050, Ch/U 8123a~Ch/U 8123b~Ch/U 6440, *So 21003 (T I D) (kayıp fragman), Ch/U 6782, L 80, L 106, L 34, ST 090, Otani 1829 (?), Otani 7060+7482, L 65.

Bunların yanında, *Huastuanift* üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri J. P. Asmussen tarafından 1965'te yayımlanmıştır.²⁰ Asmussen, *Huastuanift*'in Eski Uygurca nüshasını neşrederken Soğdca ve Çince nüshalardan da yararlanmış, her iki nüsha hakkında da bilgiler vermiştir. Ayrıca, M. Boyce'un katalogunda²¹ yer alan diğer Orta İran dillerinde yazılmış fragmanlara da yine bu yayımda kısaca yer verilmiştir.

III. Tövbe Duası *Huastuanift*'in Eski Uygurca ve Soğdca Nüshalarının Biçim ve İçerik Özellikleri

Tövbe duası *Huastuanift*'in Eski Uygurca nüshaları oldukça çeşitli formatlarda yazılmış olsa da içerik olarak birbiriyle örtüşmektedir. Çok az sayıda nüshada birkaç sözcük farkının dışında pek değişiklik yoktur. Ancak

¹⁷ N. Sims-Williams, "The Sogdian Fragments of Leningrad iii: Fragments of the Xwāstwānift", 1991.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Ch. Reck, *Mitteliranische Handschriften Teil 1*, 2006 ve "Sogdian Manichaean Confessional Fragments in Sogdian Script in the Berlin Turfan Collection: The Fragments of the Xwāstwānift", 2015.

¹⁹ *Huastuanift*'in Soğdca fragmanlarının karşılaştırmalı yayını için bk. Ch. Reck, a.g.e., 2015.

²⁰ J. P. Asmussen, *Xuāstwānift: Studies in Manichaeism*, 1965.

²¹ M. Boyce, *A Catalogue of the Iranian Manuscripts in Manichean Script in the German Turfan Collection*, 1960.

yukarıda da ifade edildiği gibi nüshaların biçim özellikleri birbirinden oldukça farklıdır. Çift sayfa kodeks, tek sayfa defter ve çokça kitap tomarı şeklinde kaleme alınmış çeşitli nüshalar mevcuttur. Metinler Mani ya da Soğd yazıları ile kâğıt üzerine yazılmıştır. Kitap tomarlarının arkası genellikle boş bırakılırken tek sayfa defter şeklindeki fragmanların arkalarına da yazılmış olduğu görülür. Kayıtlar için siyah renkli mürekkep tercih edilmiş olsa da özellikle noktalama işaretleri ve önemli kişilerin/varlıkların adları yazılırken kırmızı mürekkep de kullanılmıştır. Soğdca nüshaların da biçimlerinin benzer şekilde olduğunu söyleyebiliriz. Bu dilde yazılmış nüshalar da daha ziyade kâğıt üzerine siyah mürekkeple kaydedilmiştir.²² Eski Uygurca yazmalardan farklı olarak şimdiye değin bulunan Soğdca fragmanlar arasında oldukça ilginç olarak Mani yazısıyla kaleme alınmış olanı yoktur; oysa Eski Uygurca nüshaların çoğunluğunun Mani yazılı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, yine Eski Uygurca nüshalardan ayrı olarak Soğdca kitap tomarlarında anlatıcı, 1. çoğul kişi iken kodeks formatlı metinlerde 1. tekil kişidir. Eski Uygurcada böyle bir ayırım bulunmaz.

Soğd dilinde kitap tomarı biçiminde yazılmış metinlerin daha yakın tarihli olma ihtimalini düşündüğümüzde, sonraki yıllarda Turfan Manihaistleri arasında tövbe etmenin cemaatle yapılan bir ritüel olduğu kanısına varabiliriz. Eski Uygurca metinde ise anlatıcı sürekli olarak 1. çoğul kişidir. *Huastuaniŋt*'in hem Eski Uygurca hem de Soğdca versiyonlarının XV. bölümünden alınan aşağıdaki örneklerde anlatıcı kişinin farkı görülebilmektedir:

²² Manihaist Eski Uygur ve Soğd yazmalarının fiziki özellikleri ilgili ayrıca krş. B. Özbay, a.g.e., 2019, 163-246 ve "The Paleographical Analysis of the Manichean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts" (Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2016).

Tablo 2: Huastuanift'in Soğdca ve Eski Uygurca nüshalarında XV. bölüm

	Soğdca	Eski Uygurca
	pnc z-nk'ny (δ)[r](w)kync δ'm s'r 0 pnc z-nk'ny [ptync δ'm s'r] 0 ms knpy ZY γw'nkry 'ym 0 pr 'δs' cx[š'pt 0] [βt] δβ'r 0 'δry t'py 0 nywš('k) (?) n'm δ'r'm 0 [pyšt 'krty'] L' ('k)(r)t' [kwn']m 0 0²³	beş türlü tınl(ı)g(ı)g beş türlü otug ıgaçg ymä ägsüklüg yazoklug biz, on ç(a)hşap(a)tka yeti puşika üç t(a)mgaka n(i)goşak atın tutar biz, kılınçın kılı umaz biz²⁴
Türkiye Türk-çesi	"... beş türlü bitkiden olan mevcudiyet, beş türlü etten olan mevcudiyet; ve dahi hatalı ve günahkârim ben; on emre, yedi armağana (sadaka), üç mühre <i>nigoşak</i> (dinleyici) adını veririm (ama) onlar gibi davranamam"	"beş türlü canlıya, beş türlü ota ağaca ve dahi eksik günahkârız biz, on emre, yedi sadakaya, üç damgaya <i>nigoşak</i> (dinleyici) adını veririz (ama) onların yaptıklarını yapamayız"

Yukarıdaki cümlelere bakıldığında metinlerin içeriklerinin yüklemdeki kişi çekimi hariç, birbiriyle net bir biçimde örtüştüğü görülebilmektedir. Hatta bazı deyimlerin bile birbirinin aynı olduğunu görürüz, örneğin Türkçede "*nigoşak* ismini verimiz, *nigoşak* olarak adlandırırız, *nigoşak* deriz" olarak karşılayabileceğimiz Eski Uygurca *nigoşak atın tutar biz* ifadesi, Soğdca *nywš('k) n'm δ'r'm*'ın tam çevirisidir. Aşağıda, bu sözlerin her iki dildeki karşılıkları kısaca çözümlenmiştir:

Tablo 3: Soğdca "*nywš('k) n'm δ'r'm*" ifadesi

nywš('k)	n'm	δ'r'm
i. <Part. "dinleyici" (Gharib, 1995, 238)	i. "isim, ad, unvan"	δ'r g.-li f. "tutmak, sahip olmak, elde etmek"; δ'r'm <i>gen.zm.1.tk.</i> (DMSB, 69-70)

²³ Ch. Reck, a.g.e., 2015, 320.

²⁴ B. Özbay, a.g.e., 2019, 91.

Tablo 4: Eski Uygurca “niğoşak atın tutar biz” ifadesi

n(i)goşak	atın	tutar	biz
	at+i+n	tut-ar	
i. <Part. “dinleyici”	i. “isim, ad, unvan” i.-3.tk.iyelik e.-belirtme durumu e.	f.-gen.zm.e. “tutmak”	zmr. “biz”

Bunlara ek olarak, ilgili bölümde geçen *on emir*, *yedi sadaka*, *üç damga* gibi dinî terimler de birbirleriyle neredeyse birebir eşleşmektedir.²⁵ Örneğin:

Tablo 5: Eski Uygurca ve Soğdca dinî terimlerin karşılaştırılması

Türkçe	Soğdca	Eski Uygurca
on emir	’δs’ cx[ş’pt]	on ç(a)hşap(a)t
yedi sadaka (hayır, hasenat)	[’βt] δβ’r	yeti puşi
üç damga	’δry t’py	üç t(a)mga

Tablolarda da görüldüğü gibi, birbiriyle ciddi oranda örtüşen iki farklı dilde yazılmış metinde, anlatıcının değişmesi oldukça ilginçtir. Basit ve önemsiz gibi görünen bir ifade farkı, aslında bölgedeki Manihaistlerin kültürel olarak nasıl bir dönüşüm geçirdiklerine dair önemli ipuçları içerir. Belli ki Manihaistler toplu yapılan ibadetlere zamanla daha çok önem verdikleri için dinî törenlerde okunan tövbe duasını da buna göre yeniden şekillendirmişlerdir.

Daha önce belirtildiği üzere, Eski Uygurca metinde 1. tekil kişi ağzından yapılan bir anlatımla karşılaşmamaktadır. Metnin bütünü göz önünde bulundurulduğunda, sadece Berlin koleksiyonundaki U 7, U 8, U 9 ve U 10 nu-

²⁵ Türkçe ve Soğdca metinlerdeki benzer ifadeler ve dinî terimler için ayrıca bk. Y. Yoshida, “Turco-Sogdian features”. *Exegisti monumenta: Festschrift in Honour of Nicholas Sims-William*, 2009, 571-585 ve Z. Özertural, *Der uigurische Manichäismus, Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*, 2008, 23-27.

maralı fragmanların ait olduğu nüshada 1. tekil kişi çekiminde olan yüklem-ler mevcut olsa da bunlar, büyük bir olasılıkla duayı okuyan keşişin ya da yazan kişinin metnin akışı içinde, bölüm sonlarına geldiğinde kendisinin günahlarının affı için de ayrıca istiğfar dilediği bölümlerdir. Aynı nüshaya ait üç farklı fragmanda tespit edilebilen *raymast fraزند* isimli bu keşişin ismin-den sonra *ökünür män* “arz ederim, rica ederim” ve *ötünür män* “arz ederim” yüklem-leri bulunur. İlgili pasajların Eski Uyurca yazılmış farklı nüshalar-dan (U 15, M 443 ile Londra ve St. Petersburg kitap tomarları gibi)²⁶ sağlama-sını yaptığımızda bu keşişin ismi ile 1. tekil kişi çekiminde bulunan *ökünür män* ve *ötünür män* yüklem-lerinin başka bir nüshada bulunmadığını görürüz. Ayrıca, aşağıdaki tabloda görülebileceği gibi bu nüshada da önceki yüklem-lerin hepsi 1. çoğul kişi çekimindedir. Dolayısıyla, buradan istiğfarın cema-atle birlikte ifa edilirken bölüm sonunda keşişin kendi ismini geçirdiği so-nucu çıkarılabilir.

Tablo 6: Eski Uyurca nüshada geçen 1. tekil kişi çekimli yüklem-ler

<i>Eski Uyurca Berlin Nüshalarının (U 10, U 9, U 7)</i>	<i>Yazı Çevirisi</i>	<i>Türkiye Türk-çesi</i>
<i>Harf Çevirisi</i>		
<i>mwnd'γ bωşwnçswz</i> <i>y'zwo y'zntmz 'rs'r O tngrym</i> <i>'mtyy mn r'ymst frzynd</i> <i>'wykw.....zwo'd'</i> <i>bωşwnw 'wytwnw mn</i> <i>.....hyrz' h</i> (U 10A 11-12 & U 10B 1)	... mundağ boşunçsuz yazok yaz(ı)nt(ı)m(ı)zärsär, t(ä)grim amtı m(ä)n raym(a)st fraزند ökünür m(ä)n yazokda boşunu ötü- nür m(ä)n m(a)n[ästär] hırza	“... böylesine affe- dilmez günahlar işle- diysek; tanrım şimdi ben, raymast fraزند, saygıyla rica ediyo- rum, günahtan arın- mayı diliyorum, gü- nahlarımı affet!”

²⁶ *Huastuanift'in* Eski Uyurca nüshaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. B. Özbay, a.g.e., 2019.

•'ç' 'kswq krg'q •wlt•• 'rs'r O 'mtyy tngrym mn r'•••st frzynd y'zwkd' bwşwn• 'wytwnwr mn mn'st'r hyrz O (U 9B, 3-7)	... nāçä ägsük kargäk boltı ärsär, amtı t(ä)yrım m(ä)n raŷymas]t fraزند yazokda boşun[u] ötünür m(ä)n m(a)nāstār hirz	"... ne kadar ek- sik, kusurlu oldu ise şimdi tanrım ben, ray- mast fraزند, günah- tan arınmayı dilerim, günahlarımı affet!
... swk y'k sōdwgynç' ywrydwk 'wyç•• O yol'k yyrg'row b'ryr •••• ••yçwn tngrym mn r'ym's•••••kwp y'zwkd' h bwşwn•• 'ryy krmşwhn qwlw w 'wytwn•••• mn'st'r hyrz' byş yy•••••lwğ xw'stw'nyft (U 7a, 5-11)	... suk yäk s(ä)ödü- ginçä yorıduk üçün y(a)vlak yergärü barır [anı] üçün t(ä)yrım m(ä)n rayma[st fr(a)زند] kop yazokda bo- şunu arıg krmşwhn kolu ötü- nür [män] m(a)nāstār hirza, beş yelgirmi bölüg huastua- nıft	"hırs şeytanının sevdiği gibi yaşadığı- mız için, kötü yere gide- ceği için tanrım ben, raymast (frazend), ha- lis tövbe etmeyi say- gıyla, arz ederim, gü- nahlarımı affet! On beş bölüm(lü) Huastuanıft.

Bu anlatıcı farklılığının daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığını düşünmemizin bir diğer nedeniyse hem Soğdca hem de Eski Uyğurca nüshalarda geçen ve alan araştırmacıları için son derece ünlü olan Partça *m(a)nāstār hirza*, "Benim günahlarımı bağışla!" anlamına gelen cümledir. Aslında *man*, *āstār* ve *hirz(a)* olmak üzere üç farklı sözcükten oluşan ifade, Soğdca ve Eski Uyğurca yazmalarda istikrarlı biçimde *m(a)nāstār hīrz(a)* şeklinde yazıldığı için metni yayımlayan araştırmacıların büyük çoğunluğu bu yazım şekline bağlı kalmış ve orijinal yazıma müdahale etmemiştir. Aşağıdaki tabloda Partça sözcüklerin kısa çözümlemesi görülebilir:

Tablo 7: Partça "m(a)n āstār hirza" ifadesinin çözümlemesi

m(a)n	āstār	hirza
<Part. zmr. 1.tk. ilgi./yönelme du- rumu "ben; benim, bana" (DMMPP, 82)	<Part./OF. i. "günah" (DMMPP, 55)	Part. hyrz, hirz- f. emir. "günahlar- dan arınmak" (DMMPP, 197)

Bu Partça cümle, Eski Uygurca duanın tamamının ana ve alt bölüm sonlarında düzenli olarak tekrar eder; kısacası, ifade her bölüm kapanışında aynı şekilde bulunur. Öte yandan, bu cümle Soğdca metinde yer almasına rağmen Eski Uygurca nüshalardaki gibi devamlı olarak yinelenmez. Eski Uygurca metnin tamamı 1. çoğul kişi, “biz” olarak anlatılırken sürekli yinelenen Partça cümlelerin 1. tekil kişi, “ben” anlamına gelen bir zamir içermesi dikkate şayanıdır. Bu durumun bir nedeni, Eski Uygurların Partça cümleyi anlamını bilmeden, teamül gereği, kutsiyet atfederek tekrar etmeleri olabilir. Diğer yandan, Eski Uygurların cümlelerin anlamını bilseler bile yine de kutsal kabul ettikleri için Partça ifadeyi bozmadan yineliyor olmaları da mümkündür.

Aşağıda, Eski Uygurca metnin III. bölümünün sonundan alınmış kapanış ifadesi örneği ve Türkçe karşılığı verilmiştir:

amti t(ä)yrım yazokda boşunu ötürür biz- m(a)nāstār hırza. [H 99-101]

“... şimdi tanrım, günahlardan affedilmeyi dileriz. Benim günahlarımı bağışla!”

Bunların dışında, Soğdca yazmalarda, Eski Uygurcadan farklı olarak yine Partça veya Orta Farsça bir ifade olan *āstār hiştan* “günahların affı/bağışlanması” anlamlarındaki daha kapsayıcı sayılabilecek sözcükler de bulunur:

Soğdca: *Ø X[I]Imykw (pr) / wyspw m'x (j)-mncyk 'st' r / xyšt(n) [kr]mšwxn*

“On üçüncü olarak, her pazartesi, günahların affı, tövbe/günah çıkarma ...”

Aynı kısmın Eski Uygurcası ise aşağıdaki gibidir:

Eski Uygurca: *üç y(e)girminç ay t(ä)yrı künin sayu t(ä)yrıkä nomka*

“On üçüncü olarak her pazartesi günü tanrıya, öğretiyey...”

Görüldüğü gibi Soğdca metinde bulunan *āstār hiştan* sözleri, Eski Uygurca metinde yoktur. Asıl olarak Orta Farsça olan *hiştan* (<*hyl-* g.-li f. “terk etmek, günahlardan arınmak”; *hyštn* -eylemlilik I. DMMP, 196) sözcüğü, Partçada da bulunabildiği için hangi dilden alındığından emin olmak mümkün görünmemesine karşın daha önce değindiğimiz üzere, metnin çoğunluğundaki alıntı terimlerin Partça olması, duanın orijinal hâlinin de Partça olduğu

fikrini uyandırır. Öte yandan, yukarıdaki örnekler gibi, açıkça saptanabilen, birbirinden oldukça farklı bazı terim ve söz gruplarını göz önünde bulundurduğumuzda içerik ve metin akışı birbiriyle açık bir şekilde örtüşmesine rağmen *Huastuanift*'in Eski Uygurca nüshalarının Soğdca versiyonun doğrudan tercümesi olmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Makalenin girişinde de yer verildiği üzere, Orta İran dillerinin Batı kolunda yer alan Partça ve Orta Farsça, Turfan Bölgesi'nde hiç konuşulmamış olsalar da Manihaist Kilise'nin resmî dili olarak yazılı metinlerde kullanılmıştır. Ayrıca, Eski Uygurca metnin tamamı düşünüldüğünde Partça ya da Orta Farsça terimlerin genellikle değiştirilmeden korundukları görülebilir. Bu durumun nedeni, bu dillerin Eski Uygurlar tarafından yaygın şekilde tanınmaması ya da kavramların anlamları bilinse bile sözcükler kutsal kabul edildiği için genellikle değiştirilmemesi olabilir. Bunların yanında, hem Soğdca versiyonun sonraki dönem nüshalarında hem de Eski Uygurca nüshaların tümünde, tövbe duasının 1. çoğul kişi ağzından aktarılması günah çıkarma ve tövbe etme ibadetlerinin cemaatle bir arada gerçekleştirilen eylemler olduğuna işaret etmektedir. Bölgedeki Manihaistler arasında toplu ibadetlerin yaygınlaşmasının nedeni sadece bir tercih olabileceği gibi, cemiyetin gittikçe güç kaybetmesi dolayısıyla, birlik olmaya ve bir arada kalmaya duydukları ihtiyaçtan da kaynaklanmış olabilir. Genel olarak, Eski Uygur yazmaları 9-13. yüzyıllardan kalmaz ve bölgedeki Manihaistlerden resmî olarak son bahseden kayıt da yine 13. yüzyılda yazılmış olan Marco Polo'nun *Seyahatname* adlı eseridir. Anlaşılan o ki Moğol akınlarından sonra bölgenin kültürel, siyasi ve demografik yapısı gibi dinî inançları da neredeyse tümüyle değişmiştir.

Kısaltmalar:

A	Yaprağın ön yüzü
B	Yaprağın arka yüzü
çk.	çokluk
e.	ek(i)
emir.	emir kipi
eylemlik	mastar
f.	fiil
gen.zm.	geniş zaman
g.-li f.	geçişli fiil
i.	isim
ilgi./yönelme durumu.	ilgi durumu veya yönelme durumu
OF.	Orta Farsça
Part.	Partça
sf.	sıfat
tk.	teklik
zmr.	zamir

KAYNAKÇA

- ASMUSSEN, J. P. *X^uāstoānīft: Studies in Manichaeism*, Copenhagen, 1965.
- ASMUSSEN, J. P. "Alchasai", *Encyclopædia Iranica*, C. 1, Faks. 8, Londra-New York, 1985, 24-825.
- BEDUHN, J. D. *The Manichaean Body in Discipline and Ritual*, Baltimore, 2000.
- BOYCE, M. *A Catalogue of the Iranian Manuscripts in Manichean Script in the German Turfan Collection*, Berlin, 1960. (DAW. Institut für Orientforschung. 45.)
- CLARK, L. *Uygur Manichaean Texts: Texts. Translations. Commentary*. Vol. ii: *Liturgical Texts*. cfm: Series Turcica 2, Turnhout, 2013.
- COLDITZ, I. "The Abstract of a Religion or: What is Manichaeism?", *Mani in Dublin: Selected Papers from the Seventh International Conference of the International Association of Manichaean Studies in the Chester Beatty Library, Dublin, 8-12 September 2009*, ed. S. G. Richter, C. Horton & K. Ohlhafer, Leiden-Boston 2015, 55-57. (NHMS 88)
- DURKIN-MEISTERERNST, D. *Dictionary of Manichaean Texts*. Vol. III: *Texts from Central Asia and China. Part 1: Dictionary of Manichaean Middle*

- Persian and Parthian*, Turnhout, 2004. (Corpus fontium Manichaeorum: Subsidia.) (=DMMPP)
- HENNING, W. B. *Ein manichäisches Bet- und Beichtbuch*. APAW 1936, Nr. 10, Berlin 1937. Tıpkıbasım: *Selected Papers i*. Acta Iranica 14., Leiden, Téhéran, Liège, 1977, 417–557.
- HENNING, W. B. “Soghdische Miszellen”. In: BSOS 8 (1936) 583–588. Tıpkıbasım: *Selected Papers i*. Acta Iranica 14, Leiden-Téhéran-Liège, 1977, 407–415.
- HENNING, W. B. *Sogdica*. James G. Forlong Fund 21. London 1940. Tıpkıbasım: *Selected Papers ii*. Acta Iranica 15, Leiden-Téhéran-Liège, 1977, 1–68.
- KÓSA, G. “The Sea of Fire as a Chinese Manichaean Metaphor: Source Materials for Mapping an Unnoticed Image” *Asia Major*, 3rd Series, Vol. 24, No. 2, 2011, 1-52.
- LIEU, S. N. C. *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China: a Historical Survey*. With a Foreword by Mary Boyce, Manchester, 1985.
- ÖZBAY, B. *Huastuanıft Manihaist Uyğurların Töve Duası*, Ankara, 2019. (AKDTYK TDK 1127. Eski Uyğurca Kütüphanesi 3.) (1. baskı, 2014).
- ÖZBAY, B. “The Paleographical Analysis of the Manichean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts”. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2016.
- ÖZERTURAL, Z. *Der uigurische Manichäismus, Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*, Wiesbaden, 2008. (VdSUA. 74.)
- RECK, Ch. *Mitteliranische Handschriften Teil 1: Berliner Turfanfragmente manichäischen Inhalts in soghdischer Schrift*. vohd 18,1, Stuttgart, 2006.
- RECK, Ch. “Sogdian Manichaean Confessional Fragments in Sogdian Script in the Berlin Turfan Collection: The Fragments of the Xwāstwānıft”, *Mani in Dublin: Selected Papers from the Seventh International Conference of the International Association of Manichaean Studies in the Chester Beatty Library, Dublin, 8-12 September 2009*, ed. S. G. Richter, C. Horton & K. Ohlhafer, Leiden-Boston, 2015, 289-323. (NHMS 88)
- RÖHRBÖRN, K. *Uigurische Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: a-äryäk 1-6*, Wiesbaden, 1977-1996. (=UW)
- SIMS-WILLIAMS, N. “The Sogdian Fragments of Leningrad iii: Fragments of the Xwāstwānıft”, *Manichaica Selecta: Studies Presented to Professor Julien Ries on the Occasion of His Seventieth Birthday*, ed. A. van Tongerloo and S. Giversen, Leuven, 1991, 323–328.

- SIMS-WILLIAMS, N. ve D. DURKIN-MEISTERERNST. *Dictionary of Manichaean Texts. Vol. III: Texts from Central Asia and China. Part 2: Dictionary of Manichaean Sogdian and Bactrian*, Turnhout, 2012. (Corpus fontium Manichaeorum: Subsidia.) (=DMSB)
- TARDIEU, M. *Manichaeism*. Translated from the French by M. B. DeBevoise, Introduction by P. Mirecki, Urbana, 2008.
- WILKENS, J. *Alttürkische Handschriften, Teil 8: Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*, VOHD 18, 16, Stuttgart, 2000.
- YOSHIDA, Y. "Turco-Sogdian features". *Exegisti monumenta: Festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams*, ed. W. Sundermann et al., Iranica 17, Wiesbaden, 2009, 571–585.
- ZIEME, P. *Manichäisch-türkische Texte: Texte, Übersetzung, Anmerkungen*, BTT 5, Berlin, 1975.

"THE NARRATIVE PERSPECTIVE OF THE MANICHAEAN CONFESSION BOOK
"HUASTUANIFT" IN THE OLD UYGHUR AND SOGDIAN VERSIONS AND
WORSHIP METHODS IN EASTERN MANICHAISM"

Abstract

Repentance and confession are very important in Manichaeism. Among the Old Uyghur Manichaean texts, the most complete text with many copies is the confession book *Huastuanift*, is a clear sign of this importance. *Huastuanift*, which has about thirty different copies, is divided into fifteen chapters in itself. Since the relevant chapter number is stated at the beginning, even if there is a small fragment of the work, the location of the piece can be determined. Moreover, since the first publications of the text, the researchers have divided each section into subsections as A-B-C according to the content flow. However, since these subsections are not mentioned in the text, no consensus has been reached on this subject yet. In each part of the work, the sins that can be committed are given; then, these potential sins are repented of. Since the text generally lists the sins that have not been committed yet, it is the work that contains the most conditional sentence examples among the Old Uyghur texts. In addition, the copies found so far, shows that the Uyghur version of the text is constantly told from the 1st person plural point of view. On the other hand, in the Sogdian versions of the prayer, the narrator's point of view can change as 1st person singular or 1st person plural. In the Sogdian copies of the codex format, repentance is generally a private worship for the individual, while it changes as 1st person plural point of view in the book scrolls, which were probably written in the later periods. This might indicate that the Manichaean community in the region preferred to perform their prayers together over time. In this study, the variety of narrator's point of views between the Sogdian and Old Uyghur versions are discussed comparatively over example sentences from the Old Uyghur and Sogdian texts.

Keywords

Old Uyghur, Sogdian, Manichaeism, *Huastuanift*, Confession Book, Manuscripts of Turfan.